

Dini Propaganda Özgürlüğü ve Ceza Hukukunda Sınırları (*)

A.Caner Yenidünya

Giriş

Din hürriyetinin bir uzantısı, düşünce ve kanaatleri açıklama özgürlüğünün ise bir çeşidi olarak nitelendirebileceğimiz "dini kanaatleri açıklama hürriyeti", düşünce ya da vicdan özgürlüğü gibi kişinin iç aleminde cereyan eden bir hadise olmadığından, uluslararası hukukta ve iç hukukumuzda çeşitli kıstaslarla sınırlandırılmıştır.

Hukukumuzda düşünce ve kanaatleri açıklama hürriyeti bakımından sınırlama getiren ve üzerinde en çok tartışılan düzenlemeler Terörle Mücadele Kanununda (m.1,7,8) ve Türk Ceza Kanununun 312 nci maddesinde yer almaktadır. Bu açıdan dini kanaatleri açıklama hürriyetinin hangi hallerde, söz konusu hükümleri ihlâl ettiği ya da hukuka aykırı bir nitelik taşıdığı hususunun ortaya konulması gerekmektedir.

Çalışmada ilk olarak «din hürriyetinin» kavramsal çerçevesi üzerinde durulduktan sonra, düşünce ve dini kanaatleri açıklama hürriyetinin anlamı, mahiyeti ve Uluslararası Hukuk ve 1982 Anayasası'ndaki sınırlama rejimi belirtilecek ve bu hürriyet kapsamında "propaganda" fiili irdelenecektir. Bilindiği üzere "Propaganda" Terörle Mücadele Kanununun çeşitli hükümlerinde tipik bir eylem olarak düzenlenmiştir. Aşağıda söz konusu suçlara da unsurları itibariyle değinecek ve dini "propaganda"nın ne zaman bunlar kapsamında değerlendirilebileceği meselesi üzerinde durulacaktır. Yine Türk Ceza Kanununun 312/2 nci maddesinde yer alan "halkı din, mezhep vs. farklılığı gözeterek kin ve düşmanlığa tahrik" suçu karşısında, tahrik kavramı ve dini kanaatleri açıklama hürriyeti arasındaki ilişkinin de burada incelenmesi gerekmektedir. Bu nedenle çalışmada, adı geçen suçun unsurları ve düşünce ve kanaatleri açıklama hürriyetinin bu anlamdaki sınırı da ortaya konulmaya çalışılacaktır.

1. Genel Olarak Din Hürriyeti

Din hürriyeti denildiğinde, bundan dar anlamda vicdan hürriyeti ve ibadet hürriyeti anlaşılmaktadır. Ancak geniş manada ele alındığında, dini cemiyet kurma hürriyeti, dini yayın, dini

(*) 1998-1999 Öğretim Yılı, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Doktora Programı, Güz Dönemi, "Laik Devlet İlkesinin Uzak Kökenleri"

propaganda hürriyeti ve dini öğretim hürriyeti de bu kavram dahilindedir¹.

Din ve vicdan özgürlüğü kişilerin diledikleri dine inanmaları ve herhangi bir saldırıya maruz kalmaksızın, özgürce, seçtikleri dinin gereklerini yerine getirebilmelerini ifade eder². Bu özgürlük, hiçbir dini inanca sahip olmamayı da kapsamaktadır³. Vicdan özgürlüğü kişilere dokunulmaz bir alan sağlar. Devlet hiçbir şekilde kişilerin dini inanç ve kanaate sahip olma haklarına müdahale edemez. Bu özgürlüğün mutlak surette tanınması ve korunması⁴ lâik hukuk devletinin de bir gereğidir⁵.

Din ve vicdan özgürlüğünün bir uzantısı olan ve bir dinin merasimlerine katılmak ya da katılmamak veya bir dinin emirlerini yerine getirmek ya da getirmemek konusunda kişinin sahip olduğu serbestiyi ifade eden ibadet hürriyeti de, vatandaşların en temel haklarından biridir⁶. Bu hakkın konusunu oluşturan davranışlar,

isimli doktora dersinde sunulan (yayınlanmamış) seminer çalışmasıdır.

¹ **Dâver, Bülent**, Türkiye Cumhuriyetinde Lâiklik, Ankara 1955, s.154.

² **Dâver**, s.155; **Akad, Mehmet**, Genel Kamu Hukuku (İlgili bölüm Bihterin (Vural) Dinçkol tarafından yazılmıştır), 2.Baskı, İstanbul 1997, s.265; **Dinçkol, (Vural) Bihterin**, 1982 Anayasası Çerçevesinde ve Anayasa Mahkemesi Kararlarında Laiklik, İstanbul 1992, s.67 vd.; **Kaboğlu, İbrahim Ö.**, Özgürlükler Hukuku. İnsan Haklarının Hukuksal Yapısı, İstanbul 1993, 210 vd.

³ **Dâver**, s.155; **Akad**, s.265; **Serhadoğlu, Rıza**, "Vicdan Hürriyeti", in: Lâiklik I, İstanbul 1954, s.77 vd.

⁴ Örneğin, ibadet hürriyeti, inanç hürriyeti TCK 175'te; "dinlerden birine ait dini işleri veya ibadet ve ayinin yapılmasını men ve ihlal eden kimseye altı aydan bir yıla kadar hapis ve onbeş bin liradan yetmişbeşbin liraya kadar ağır para cezası verilir.

Fiilin işlenmesi sırasında cebir, şiddet, tehdit veya hakaret vaki olmuş ise, faile bir yıldan iki yıla kadar hapis ve otuz bin liradan yüzelli bin liraya kadar ağır para cezası verilir.

Allah'a veya dinlerden veya bu dinlerin peygamberlerinden veya kutsal kitaplarından veya mezheplerinden birine hakaret eden veya bir kimseyi dini inançlarından veya mensup olduğu dinin emirlerini yerine getirmesinden veya yasaklarından kaçınmasından dolayı kınayan veya tezyif veya tahkir eden veya alaya alan kimseye altı aydan bir yıla kadar hapis ve onbeş bin liradan yetmişbeşbin liraya kadar ağır para cezası verilir.

Üçüncü fıkrada yazılı suçlar basın ve yayın yoluyla işlenirse ceza bir misli artırılarak hükümlenir.

Birinci fıkrada yazılı suçların basın ve yayın yoluyla teşvik ve tahrik edilmesi halinde aynı ceza uygulanır" denilmek suretiyle korunmuştur.

⁵ **Hafızoğulları, Zeki**, Laiklik, İnanç, Düşünce ve İfade Hürriyeti, Ankara 1997, s.38; **Erem, Faruk**, "Ceza Hukuku Bakımından Vicdan ve Din Hürriyeti", AÜHF., C.:VIII, S.:3-4, Ankara 1951, s.64,65; Alman Anayasa Mahkemesi 16 Mayıs 1995 tarih ve 1087/91 sayılı kararında bu hususu vurgulamıştır: "İnanmak veya inanmamak kişiye özgü bir husustur ve devleti ilgilendirmez. Devlet bir kişiyi ne bir inanca veya dine ait gösterebilir ve ne de onu din veya inançtan çıkarabilir..." Karar incelemesi için bkz. **Nuhoğlu, Ayşe**, "İnanç Özgürlüğüne İlişkin Alman Anayasa Mahkemesi'nin Bir Kararı", Prof.Dr.Nurullah Kunter'e Armağan, İstanbul 1998, s.181 vd.-184.

⁶ **Dâver**, s.155.

ferdin iç sahasına değil, dış aleme ilişkin bulunduğu sınırlandırılmaları mümkündür⁷.

Nitekim 1982 Anayasası'nın 24 üncü maddesinde herkesin vicdan, dini inanç ve kanaat hürriyetine sahip olduğu belirtildikten sonra, ibadet, dini ayin ve törenlerin 14 üncü madde hükümlerine aykırı olmamak şartıyla serbest olduğu ifade edilmiştir.

İbadet hürriyetinde olduğu gibi, dini cemiyet kurma hürriyetine⁸ ve dini öğretim hürriyetine⁹ bazı sınırlamalar getirilmesi lâik bir düzende mümkün ve gereklidir.

2. Dini Kanaatleri Açıklama Hürriyeti

A. Genel Olarak

Din hürriyeti kişinin inancını ve kanaatini serbestçe yaymasını ve bu hususta bir takibata uğramamasını da icap ettirir. Dini kanaatleri açıklama hürriyeti olarak da isimlendirebileceğimiz bu hak, kişinin dini inançlarını, düşüncelerini serbestçe açıklamasını ve her türlü vasıta ile yayabilmesini ifade eder¹⁰.

1982 Anayasası'nın 26 ncı maddesinde de, düşünceyi açıklama ve yayma hürriyetinin güvence altına alındığı görülmektedir. Böylece Anayasa düşünce ve kanaat hürriyetini (AY.m.25) (dolayısıyla vicdan hürriyetini) statik olmaktan çıkararak, ona dinamik bir fonksiyon kazandırmıştır. Bu hürriyetin özünde, kişinin karşılaştığı bütün sorunlara vermek istediği cevapları bizzat seçebilmesi, kişisel ve toplumsal davranışlarını da bu cevaplara göre uydurabilmesi, belirli konularda, yine belirli düşüncelere ve bu düşüncelerini başkalarına aktarabilme, yayabilme olanağına sahip olabilmesi imkânı yer almaktadır¹¹.

⁷ Akad, s.265; Kaboğlu, s.213. Örneğin, medeni nikahtan sonra yapılan dini nikah (dini işler kapsamında) TCK.nun 175/1 inci maddesinin koruması altındayken, medeni nikahtan önce yapılan dini nikah suç teşkil etmektedir (TCK.m.237/3). Yine din adamının camide verdiği vaaz dini iş sayıldığından TCK. m. 175/1 ile korunur. Ancak din adamı vaaz esnasında devlet kanunlarını tahkir ederse, bu korumadan istifade edemeyeceği gibi, TCK.nun 241 inci maddesinde yer alan suçu işlemiş olur. Örnekleri çoğaltmak mümkündür. Bu konuda bkz. **Artuk, M.Emin-Gökçen, Ahmet-Yenidünya, A.Caner**, Ceza Hukuku Özel Hükümler, Ankara 1998, s.74 vd.

⁸ Örneğin, Dernekler Kanunu'nun 5 inci maddesinde; din ayırımına dayanarak nitelikleri anayasada belirtilen Türkiye Cumhuriyetinin varlığını tehlikeye düşürmek (b.2) ya da din ve mezhep esasına dayalı faaliyette bulunmak (b.5) amacıyla dernek kurulması yasaklanmıştır. Yine Siyasi Partiler Kanunu'nun 84, 86, 87, 88, 89 uncu maddelerinde de, siyasi partilerin lâiklik ilkesine aykırı faaliyetlerde bulunamayacakları hükme bağlanmıştır.

⁹ Örneğin ruhsatsız dersane açmak (TCK.m.261), eski harflerle eğitim yaptırmak (TCK.m.526/2) suç teşkil etmektedir.

¹⁰ Dâver, s.202.

¹¹ Bayraktar, Köksal, Suç İşlemeğe Tahrik Cürmü, İstanbul 1977, s.103 vd. Ayrıca Bkz. Soyaslan, Doğan, "Ceza Hukuku ile Diğer Hukuk Dalları ve Özellikle Anayasa Hukuku'nun İlişkisi", Prof.Dr.Jale G.Akipek'e Armağan, Konya 1991, s.127,128.

Ancak düşünceyi açıklama, ifade etme, kişinin iç aleminde cereyan eden bir olay olmadığından, aksine kişinin egemenlik alanından çıkmış, başkalarının algılanabilir bir nitelik taşıdığından sınırlandırılması ve ceza hukukunun konusunu oluşturması mümkündür¹². Nitekim 1982 Anayasası'nın, 26 ncı maddesinin ikinci fıkrasında düşünceyi açıklama hürriyetinin sınırları belirtilmiştir. Buna göre; bu hürriyetin kullanılması suçların önlenmesi, suçluların cezalandırılması, devlet sırrı olarak usulünce belirtilmiş bilgilerin açıklanmaması, başkalarının şöhret veya haklarının, özel veya aile hayatlarının yahut kanunun öngördüğü meslek sırlarının korunması veya yargılama görevinin gereğine uygun olarak yerine getirilmesi amaçlarıyla sınırlandırılabilir. Ayrıca düşüncelerin açıklanmasında ve yayılmasında kanunla yasaklanmış herhangi bir dil kullanılamaz (AY.m.26/3).

Yine Anayasanın din ve vicdan özgürlüğünü düzenleyen 24 üncü maddesinin son fıkrasında, lâikliğe aykırı olarak teokratik devlet düzeni kurulmasına yönelik propagandaları önlemek amacıyla¹³, bu hürriyetin kullanımına bazı sınırlamalar getirildiği görülmektedir. Söz konusu hükme göre; devletin sosyal, ekonomik, siyasi veya hukuki temel düzenini kısmen de olsa din kurallarına dayandırmak veya siyasi veya kişisel çıkar yahut nüfuz sağlamak amacıyla dinin veya din duygularının kötüye kullanılması, istismar edilmesi yasaktır.

Bu hükümler genel sınırlamaların (AY.m.13,14) yanı sıra, dini propaganda hürriyetinin özel sınırını teşkil etmektedir.

İnsan Hakları ve Ana Hürriyetleri Korumaya Dair Sözleşme'nin 9 uncu maddesinin 2 nci fıkrasında da, dini kanaatleri açıklama hürriyetinin, demokratik bir toplumda, kamu güvenliği, kamu düzeni, genel sağlık veya genel ahlâkın, yahut başkalarının hak ve hürriyetlerinin korunması için zorunlu olan tedbirlerle ve kanunla sınırlandırabileceği belirtilmektedir. Sözleşmenin 10 uncu maddesinde güvence altına alınan ifade ve kanaatleri açıklama hürriyetinin de aynı maddenin ikinci fıkrasında, milli güvenlik, toprak bütünlüğü veya amme emniyeti, suçun önlenmesi, genel sağlık veya ahlak, başkalarının şöhret ya da haklarının korunması, gizli haberlerin ifşasına mani olunması veya adaletin üstünlüğünün ve

¹² **Hafızoğulları**, s.80,81. Aynı doğrultuda bkz. **Dönmezer,Sulhi**, "Düşünce ve Kanaat Hürriyetinin Sınırı; Hürriyetlerin Özüne Dokunan Sınırlamalar", in: Mahkeme Kararları Kroniği, İÜHF.M., C.:XXIX, S:3, s. 776 vd.; **Acar,Bülent**, "Hukuk Düzenimizde Düşüncenin Açıklanmasının Cezalandırılması ve Cezalandırmanın Sınırı", ABD., Y.:52, S.:3, Ankara 1995, s.16,17.

¹³ **Dinçkol**, s.103.

tarafsızlığının sağlanması amaçlarıyla kanunla sınırlanabileceği hükme bağlanmıştır¹⁴.

Böylece iç hukukumuzun bir parçası olan uluslararası metinlerde de, ifade hürriyetinin, kişinin inancını yayabilme özgürlüğünün, bazı sınırlamalara tabi tutulabileceği kabul edilmiştir.

B. Dini Kanaatleri Açıklama Hürriyeti Bağlamında "Propaganda"

Sözlükte, bir öğretiyi, düşünceyi, inanç vb.ni başkalarına tanıtmak, benimsetmek amacını taşıyan sözlü, yazılı vd. araçlarla gerçekleştirilen hareketler anlamına gelen propaganda¹⁵, geniş anlamda düşünce ve kanaatlerin açıklanmasını ifade etmektedir¹⁶. Bu bakımdan Anayasada yer alan düşünce ve kanaatleri açıklama hürriyetinin, dini propaganda yapma hürriyetinin de temelini oluşturduğu belirtilebilir. Gerçekten bu anlamda dini düşüncelerin açıklanması, bunun toplumda yayılmasını sağlamak amacına yönelmekte, dolayısıyla propaganda teşkil etmektedir. Böyle bir hareketin düşünce ve kanaatleri açıklama hürriyeti kapsamında kınanamayacağı ortadadır¹⁷. Şu halde dini propaganda hürriyeti bireylere tanınmış temel bir hak niteliği taşımaktadır.

Propaganda kavramı, dar açıdan ele alındığında düşüncenin soyut ve geniş nitelikteki açıklaması ile bunu başkalarına benimsetme amacı taşıyan anlamı arasında bir ayırım yapılmış ve propagandanın düşünceyi benimsetme anlamını taşıdığı ileri sürülmüştür¹⁸. Buna göre, propaganda, "kollektif inanç ve davranışları etkilemek, yönlendirmek için ya da bir düşünce sistemini, bir ideolojiyi ... birden fazla kişiye benimsetmek, kabul ettirmek, aşılama amacı ile gerçekleştirilen faaliyeti ,

¹⁴ Aynı şekilde İnsan Hakları Evrensel Beyanname'sinin 18 ve 19 uncu maddelerinde düzenlenen dini propaganda, düşünce ve kanaatleri açıklama hürriyeti de, Beyannamenin 29 ve 30 uncu maddelerinde yer alan sınırlamaların kapsamındadır.

¹⁵ Bkz. Meydan Larousse, Büyük Lugat ve Ansiklopedi, C.:10, İstanbul 1985, s.340.

¹⁶ **Bayraktar**, s.23. Doktrinde *Dönmezer* sosyolojik açıdan ele aldığı propagandanın bir nevi yapay manevra , strateji olduğunu, bu yolla kısmi seçilmiş bilgilerin, çok kere kaynağı da belirtilmeden muhataplara aktarıldığını, böylece belirli bir görüşün, tartışma ve objektiflik dışındaki yollarla, ikna suretiyle kişilere benimsetilmeye çalışıldığını, bunun şiddetten uzak bir etkileme usulü olduğunu, Marksist devrimcilerin de terörü, dava ve emellerine dikkati çekmek için bir nevi propaganda metodu olarak kullandıklarını.., yine propagandanın açıkça saptırmalarda bulunarak, belirli bilgileri seçerek yansıtmak olduğunu, amacın kişileri konu üzerinde mantıklı bir analize yönlendirmek değil, istenen menfaate uygun olarak derhal harekete geçirmek olduğunu, bu bakımdan propagandacının insan kişiliğine saygısı bulunmadığını, ifade etmiştir. Bkz. **Dönmezer, Sulhi**, Toplumbilim, 11.Baskı, İstanbul 1994, s.374 vd.

¹⁷ **Özek, Çetin**, Türkiyede Lâiklik. Gelişim ve Koruyucu Ceza Hükümleri, İstanbul 1962, s.69,70.

¹⁸ **Bayraktar**, s.23,24.

*konuşmaları, sözleri, yazıları vb. ifade etmektedir*¹⁹. Kısaca propaganda, belirli bir düşüncenin, belirli bir dünya görüşünün bireylere benimsetilmesi, taraftar kazanılması amacıyla açıklanması, yayılmasıdır²⁰.

Propaganda bir eylem olarak yaygın bir alanı işaret eder. Somut olayda değişik şekillerde ortaya çıkabilir. Örneğin tiyatro, sinema, radyo, resim, şarkı şeklinde tezahür edebileceği gibi, yazılı veya resimli afiş, kartpostal gönderme, duvarlara resim, pankart asma ya da yazı yazma, pankartlarla yürüme biçimlerinde olabilir, sözle yapılabilir. Böylece propaganda serbest hareketli bir fiil olarak karşımıza çıkar²¹.

Propaganda belirli bir düşünceyi kişilere benimsetmeye yönelik davranışlar olunca, ikinci manada ele alınsa bile düşünceyi açıklama hürriyeti kapsamında olmak gerekir. Zira belirli bir kanaati açıklayan kişide, karşısındakine bunu benimsetme amacının bulunması kaçınılmazdır. Propagandayı yasaklayan hükümler, esasında "fikir (düşünce) suçu" kategorisi içerisinde değerlendirilir²². Bu noktada "propaganda"nın ne zaman suç oluşturması gerektiği sorunu ortaya çıkmaktadır. Bu konuda anayasal düzenlemeler yol gösterici olabilir. Nitekim 1982 Anayasası'nın 14 ve 24 üncü maddeleri dikkate alındığında, devletin ülkesiyle ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmak, Türk Devletinin ve Cumhuriyetin varlığını tehlikeye düşürmek, temel hak ve hürriyetleri yok etmek, devletin bir kişi veya zümre tarafından yönetilmesini veya sosyal bir sınıfın diğer sosyal sınıflar üzerinde egemenliğini sağlamak veya dil, ırk, din ve mezhep ayırımı yaratmak veya sair herhangi bir yoldan bu kavram ve görüşlere dayanan bir devlet düzeni kurmak amacıyla yahut devletin sosyal, ekonomik, siyasi veya hukuki temel düzenini kısmen de olsa din kurallarına dayandırmak veya siyasi veya kişisel çıkar yahut nüfuz sağlamak amacıyla dini veya din duygularını kötüye kullanarak propaganda yapılması ifade hürriyeti kapsamında koruma görmeyecektir. Aynı şekilde, içeriğinde cebir, şiddet bulunan düşüncelerin kişilere benimsetilmeye çalışılmasının da propaganda hürriyeti kapsamında yer alamayacağı aşikardır²³. Şu halde, yukarıdaki amaçlara yönelik düşünceleri kişilere benimsetmeyi hedefleyen propagandaların suç olarak düzenlenmesi ve yaptırıma bağlanması mümkündür. Zira demokratik-liberal devlet düşüncesinde de, devletin dayandığı esasların tahribine, demokratik düzenin

¹⁹ **Cihan, Erol**, "Ceza Hukukunda Propaganda Kavramı", Ceza Hukuku ve Kriminoloji Dergisi, C.:1, S.:1, İstanbul 1978, s.9.

²⁰ **Özek**, s.392.

²¹ **Cihan**, s.17.

²² Aynı doğrultuda bkz. **Tanilli, Server**, Devlet ve Demokrasi. Anayasa Hukukuna Giriş. 7. Baskı, İstanbul 1993, s.186.

²³ Bkz. **Hafızoğulları**, s.89,90.

ortadan kalkmasına yol açabilecek düşüncelerin açıklanması sınırlanabilir²⁴. Demokratik bir düzende bireylere özgürlükleri yok etme özgürlüğünün tanınması beklenemez²⁵.

Mevzuatımızda lâikliğe aykırı propagandaları yaptırma bağlayan TCK.nun 163 üncü maddesi²⁶ 12.4.1991 tarih ve 3713 sayılı "Terörle Mücadele Kanunu"nun 23/ (c) maddesiyle yürürlükten kaldırılmıştır²⁷. Bu bakımdan, dini propagandanın TMK'na göre, ne zaman suç teşkil edeceği hususuna burada değinmek gerekir kanısındayız.

C. Terörle Mücadele Kanununda Dini Propagandayı Yasaklayan Hükümler

a. Terörle Mücadele Kanununda "terör" kavramının anlamı ve bu düzenlemeye karşı getirilen eleştiriler

TMK'nun 1 inci maddesinde "terör"ün tanımı yapılmıştır. Buna göre terör; baskı, cebir ve şiddet, korkutma, yıldırma, sindirme veya tehdit yöntemlerinden biriyle, Anayasada belirtilen Cumhuriyetin niteliklerini, siyasi, hukuki, sosyal, laik, ekonomik düzenini değiştirmek, Devletin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğünü bozmak, Türk Devletinin ve Cumhuriyetinin varlığını tehlikeye düşürmek, devlet otoritesini zaafa uğratmak ve yıkmak veya ele geçirmek, temel hak ve hürriyetleri yok etmek, Devletin iç ve dış güvenliğini, kamu düzenini veya genel sağlığı bozmak amacıyla bir örgüte mensup kişi veya kişiler tarafından

²⁴ **Hafizoğulları**, s.93,94.

²⁵ Bkz. **Özgül, Özkan**, Devletin Ülkesi ve Milletiyle Bölünmez Bütünlüğünü Bozucu (Bölücü) Propaganda Suçu, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul 1997, s.16 vd.

²⁶ TCK'nun 163 üncü maddesinin 4,5 ve 6 ncı fıkralarında lâikliğe aykırı propaganda şu şekilde düzenlenmişti: "Lâikliğe aykırı olarak devletin içtimai veya iktisadi veya siyasi veya hukuki temel nizamlarını kısmen de olsa dini esas ve inançlara uydurmak amacıyla veya siyasi menfaat veya şahsi nüfuz temin ve tesis eylemek maksadıyla dini veya dini hissiyatı veya dince mukaddes tanılan şeyleri alet ederek her ne suretle olursa olsun propaganda yapan veya telkinde bulunan kimse ... cezalandırılır.

Yukarıki fıkra yazılı fiil yayın vasıtalarıyla işlendiği takdirde verilecek ceza ... artırılır.

Yayım yeri ve yayım vasıtası veya yayım konusu bakımından az zarar umulan hallerde faile ... cezası verilir." TCK'nun 163 üncü maddesindeki düzenlemenin açıklaması için bkz. **Erem**, s.65 vd.; **Dönmezer, Sulhi**, "Dini Cemiyet Teşkilî ve Din Propagandası", C.:XVII, S.:1-2, İstanbul 1951, s.24 vd.; **Erman, Sahir**, "Suç Olarak Lâikliğe Aykırı Hareketler", in: Lâiklik I, İstanbul 1954, s.115 vd.; **Hafizoğulları, Zeki**, "Lâiklik ve TCK'nun 163. Maddesi Üzerine", AÜSBFD., C.:XLII, No:1-4, Ankara 1987, s.213 vd.

²⁷ ".Böylece cebir ve şiddete başvurmaksızın veya bu yolu tavsiye etmeksizin devletin hukuki düzenini ve başta Anayasanın esaslarını İslam şeriatının hukukuna uydurmak üzere yapılan telkinler, mesela lâikliğin inkarı, kötülenmesi 163. Maddenin kaldırılmasından sonra suç olmaktan çıkmış ve bu nevi propaganda normal fikir ve düşünce hürriyetinin kullanılması şekline dönüşmüştür..." Bkz. **Dönmezer, Sulhi**, Hukuki Mütalaa (31.12.1997), s.5; aynı doğrultuda; **Hafizoğulları**, s. 229 vd.

girişilecek her türlü eylemlerdir. Yine terör örgütü de, iki veya daha fazla kimsenin aynı amaç etrafında birleşmesidir.

TMK.nın "terör" tanımına ilişkin 1 inci maddesi, genişliği ve belirsizliği ile birçok vatandaşı potansiyel terörist konumuna soktuğundan, kanunilik ilkesine aykırı olduğu gerekçesiyle eleştirilmiştir²⁸. Gerçekten 1982 Anayasası'nın 38 inci ve TCK.nun 1 inci maddesinde düzenlenmiş bulunan kanunilik ilkesinin temel şartlarından biri, kanunda yer alan fiilin, açık ve belirli olmasıdır. Kanunu bilmemenin mazeret sayılmadığı (TCK.m.44) hukuk sistemimizde, yasal düzenlemelerde meşru olan hareketler ile meşru olmayan hareketlerin sınırlarının açık bir şekilde çizilmiş olması gerekir²⁹. TMK.nın 1 inci maddesinde ise, "baskı", "cebir", "şiddet", "korkutma", "yıldırma", "sindirme" veya "tehdit" denilerek anlamı ve kapsamı belirsiz terimlere yer verilmiştir. Maddede yer alan "şiddet", kişi veya eşyaya karşı kullanılan maddi cebirdir. Tehdit ise, kişinin huzurunu bozmaya, endişelendirmeye veya onda bir güvensizlik duygusunun meydana gelmesine yönelik manevi cebirdir³⁰. Görüldüğü üzere, her iki kavram, yine maddede yazılı olan "cebir" kavramına dahildir. Terör tanımında yer alan örneğin, "yıldırma", "korkutma", "sindirme" ise, benzer anlamlar taşımakla birlikte, kişilerin meşru davranışlarını da terör kapsamına alma imkanı veren terimlerdir³¹. Bu ifadelerin yasallık ilkesine aykırılığı şu örnekle ortaya konulmuştur: "Bir grev eylemini, bir yürüyüşü, yayınlanan bir bildiriye, yapılan bir konuşmayı, "sindirme, korkutma, yıldırma ya da baskı amacıyla" yapılmış saymak mümkündür. Burada değerlendirmeyi yapacak hakim in kişiliği, düşünsel yapısı da rol oynamaktadır... Bu tür yasal düzenlemeler terörle ilgisi olmayan kişi ve kuruluşların suçlanması sonucunu doğurabilecek kararların oluşmasına neden olabilecektir..."³²

²⁸ **Eroğul, Cem**, "«1982 Anayasası» Karşısında, 12.4.1991 Gün ve 3713 Sayılı «Terörle Mücadele» Yasasının Durumu", in: Terörle Mücadele Yasası ve İnsan Hakları, İnsan Hakları Derneği Yayını, no: 2, Ankara 1991, s.10; **Toroslu, Nevzat**, "Ceza Hukuku Açısından Terörle Mücadele Yasası", in: Terörle Mücadele Yasası ve İnsan Hakları, İnsan Hakları Derneği Yayını, no: 2, Ankara 1991, s.19,20; **Toroslu, Nevzat**, "Terörle Mücadele Kanunu", İBD., C.:65, S.:4-5-6, İstanbul 1991, s.390 vd.; **Özek, Çetin**, "Terör ve «Terörle Mücadele Kanunu»", İBD., C.:65, S.:4-5-6, İstanbul 1991, s. 364 vd.; **Özgen, Eralp**, "Terörizmle Mücadele Yasasının Değerlendirilmesi", İBD., C.:65, S.:4-5-6, İstanbul 1991, s.399 vd.; **Erman, Sahir**, "«Terörle Mücadele Kanunu»nun Kanun Yapma Tekniği ve Eşitlik İlkesi Açıklarından İncelenmesi", İBD., C.:65, S.:4-5-6, İstanbul 1991, s.414 vd.

²⁹ **Toroslu**, Ceza Hukuku Açısından Terörle Mücadele Yasası, s.19,20.

³⁰ Bkz. **Artuk-Gökçen-Yenidünya**, s.55.

³¹ Aynı doğrultuda bkz. **Toroslu**, Ceza Hukuku Açısından Terörle Mücadele Yasası, s.20; **Özek**, Terör ve Terörle Mücadele Kanunu, s.365; **Tanör, Bülent**, "Terörle Mücadele Kanunu Üzerine İlk Düşünceler", Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni (Doç.Dr.Özer Eskiuyurt'un Anısına Özel Sayı), Y.:10, S.:1-2, 1990, s.167.

³² Bkz. **Çelenk, Halit**, "Umut Hangi Dağın Ardında?", in: Terörle Mücadele Yasası ve İnsan Hakları, İnsan Hakları Derneği Yayını, no: 2, Ankara 1991, s.34.

Terör tanımında sayılan, amaçlar açısından da aynı belirsizlik ve sınırsızlık dikkati çekmektedir. Örneğin, «Cumhuriyetin siyasi, hukuki, sosyal, lâik, ekonomik düzenini değiştirmek» , «Türkiye Devletinin ve Cumhuriyetin varlığını tehlikeye düşürmek», «devletin otoritesini zaafa uğratmak», «devletin iç ve dış güvenliğini, kamu düzenini veya genel sağlığı bozmak» gibi hususların uygulamada tereddütlere ve hatta keyfi yorumlara yol açması kaçınılmazdır³³. Örneğin, devletin otoritesi ne zaman zaafa uğramış sayılacaktır? Ya da devletin ekonomik düzenini değiştirmekten ne anlaşılır?

Şu halde, TMK.nın "terör" tanımının çağdaş ceza hukukunun en temel ve vazgeçilmez ilkelerinden biri olan «kanunilik ilkesi»ne³⁴ aykırı bir nitelik arz ettiğini belirtmek gerekir.

Yukarıda genel hatları ile değerlendirmesi yapılan "terör" kavramının içerisine baskı, cebir ve şiddet, korkutma, yıldırma, sindirme veya tehdit yöntemlerinden biriyle laik düzeni değiştirmek amacına yönelik her türlü eylem girmektedir. "Her türlü eylem" tabirine "propaganda" da dahildir. Bu noktada propagandayı, bilhassa belirli şartlarla yaptırıma bağlayan TMK.nın 7 ve 8 inci maddelerine değinmek gerekir.

b. Terör Örgütü ile İlgili Propaganda Suçu

TMK.nın 7 nci maddesinde, "1 inci madde kapsamına giren örgütleri kuranlar veya bunların faaliyetlerini düzenleyenler veya yönetenler cezalandırılır" hükmü yer almaktadır. Maddenin 2 nci fıkrasında ise, örgütle ilgili propaganda yapanların, fiilleri başka bir suçu oluştursa bile, bu fıkra hükmüne göre de cezalandırılacakları düzenlenmiştir. 7 nci maddenin son fıkrasında ise, 2 nci fıkrada yer alan örgütle ilgili propaganda suçunun 5680 sayılı Basın Kanunu'nun 3 üncü maddesinde belirtilen mevcuteler vasıtasıyla işlenmesi halinde mevkute sahiplerine ve sorumlu müdürlere verilecek cezalar belirtilmektedir.

Böylece TMK.nın 1 inci maddesi uyarınca lâik düzeni değiştirmek amacıyla kurulan bir örgüt lehine propaganda yapılması 7 nci maddenin 2 nci fıkrasına göre suç teşkil etmektedir.

TMK.nın 7 nci maddesinin 2 nci fıkrasında yer alan "örgütle ilgili propaganda" eyleminin, örgüt sayılan birleşmenin belirgin bir eylemiyle ilgili olması aranmamaktadır. Örgütün oluşturulduğu

³³ Aynı doğrultuda bkz. **Toroslu**, Ceza Hukuku Açısından Terörle Mücadele Yasası, s.20; **Özek**, Terör ve Terörle Mücadele Kanunu, s.365; **Çelenk**, s.34.

³⁴ Bkz. **Artuk, Emin**, "Suç ve Cezaların Kanuniliği Prensibi", in: Ceza Hukuku El Kitabı, III. Bölüm: Ceza Hukukunun Temel Kavramları, İstanbul 1989, s.97 vd.; **Öztürk, Bahri-Erdem, R. Mustafa-Özbek, Veli Özer**, Uygulamalı Ceza Hukuku ve Emniyet Tedbirleri Hukuku, 4.Bası, Ankara 1998, 13 vd.

amaç doğrultusunda açıklanan düşünceler de bu suç kapsamındadır³⁵. Ayrıca açıklanan düşünceler başka bir suçu da oluştursa bile, yine de 7 nci maddeye göre cezalandırılır. Örneğin, lâik düzeni değiştirme amacına yönelik olarak kurulan bir örgütün gerçekleştirmiş olduğu faaliyetleri öven ve bu suretle örgütün meşruluğunu ortaya koyarak bireylerce benimsenmesini amaçlayan kişinin açıklamaları 7 nci maddeyi ihlal ettikten başka, TCK.nun 312/1 inci maddesinde yer alan "kanunun cürüm saydığı fiili övme suçuna" da vücut verir. Bu durumda suçların içtimaı (fikri içtima) değil, kanunun açık düzenlemesi karşısında cezaların içtimaı kuralları uygulanır.

c. Bölücü Propaganda Suçu

Terörle Mücadele Kanunu'nun 8 inci maddesinde «Bölücü Propaganda Suçu» düzenlenmiştir. Buna göre; « *Türkiye Cumhuriyeti Devletinin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmayı hedef alan yazılı ve sözlü propaganda ile toplantı, gösteri ve yürüyüş yapılamaz. Yapanlar hakkındacezası hükmolunur.*»

1982 Anayasası'nın Başlangıç kısmında "hiçbir düşünce ve mülahazanın Türk milli menfaatlerinin, Türk varlığının devleti ve ülkesiyle bölünmezliği esası ... karşısında koruma görmeyeceği"; 3 üncü maddede Türkiye Devletinin ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütün olduğu; yine 5 inci maddede de, Türk milletinin bağımsızlığını ve bütünlüğünü, ülkenin bölünmezliğini korumanın devletin temel amaç ve görevleri arasında bulunduğu belirtilmiştir. Böylece TMK.nın 8 inci maddesinin dayanağının, Anayasa'da yer alan sözkonusu düzenlemeler olduğu görülmektedir.

"Belirli bir arazi parçası üzerinde ve belirli bir topluluk üstünde teşkilâtlı zorlama gücüne sahip bir kurum" olarak tanımlanan devletin varlığı için ülke, insan topluluğu, siyasi ve hukuki teşkilâatlanma şarttır. Devlet, ancak bu üç koşulun bir arada bulunmasıyla varlık kazanabilir³⁶.

Devletin ülkesi, bilindiği üzere yeryüzünün o devletin egemenliğine tabi kılınmış olan, belirlenmiş bir kesimdir. Ülke olmadan bir devletin ortaya çıkması mümkün değildir³⁷.Türk Devleti'nin ülkesi de, Türk kara toprakları, iç suları (nehirler, göller, koylar, limanlar, kapalı denizler), karasuları ve bunların üstündeki hava tabakasından oluşur. Böylece komşu devletlerle,

³⁵ **Özek**, Terör ve Terörle Mücadele Kanunu, s.367.

³⁶ **Teziç,Erdoğan**, Anayasa Hukuku, İstanbul 1998, s.111.

³⁷**Akbulut, İlhan**, Gerekçeli Terörle Mücadele Kanunu ve Açıklaması, İstanbul 1993, s.121.

kara sularını açık denizlerden ayıran sınırlar içinde kalan kısım ülkedir³⁸.

Yine devletin fertlerden meydana gelmiş bir insan topluluğu olduğu kuşkusuzdur. Devlet, onu meydana getiren gerçek kişilerden meydana geldiğine göre, bu gerçek kişiler topluluğunun bir birliğe sahip bulunması, diğer bir ifadeyle bir birlik haline gelmesi şarttır. Bugün, devlet denildiği zaman sadece devleti oluşturan çokluğu değil, fertler arasında kendine mahsus bir birliğin bulunduğu ve bu birliğin bölünmez, parçalanmaz bir birlik oluşturacak şekilde bir bütün meydana getirdiği görülmektedir. Bu birlik devleti, kendisini oluşturan bireylerden ayrı ve üstün bir varlık haline getirmektedir³⁹.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Anayasa'da da belirtildiği gibi bölünmez bir bütündür. Devletin bölünmezliği hem millet hem de ülke anlamındadır. Millet anlamında bölünmezlik Türkiye Devleti üzerinde yaşayan ve ona vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkesin bir bütün olarak Türk Milletini oluşturduğu ve bu bütünün ırkçı mülahazalarla parçalanamayacağıdır. Devletin ülke anlamında bölünmezliği ise, ülke sınırlarının tamamen veya kısmen ayrılmasını, parçalanmasını, ülkenin belirli bölümlerinde siyasi iktidarın başka güçlerce kullanılmasını önlemek üzere kabul edilmiş bir ilkedir⁴⁰.

Böylece 1982 Anayasası'nda da belirtilen devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü ilkesi, egemenliğin ülkede tümü ile Türk Milletine ait bulunduğunu ve Türk Ülkesi'nin tümünde aynı tarzda ve Türk Milletinin temsilcileri aracılığıyla kullanılmasını ifade eder. Bu itibarla devlet egemenliğinin sınırlandırılmasını ifade eden her türlü bölgecilik faaliyetleri, devletin ülkesiyle bölünmez bütünlüğü ilkesini ihlal eder. Örneğin, Türkiye'nin belirli kısımlarında yaşayan grupların, cemaatlerin kendilerine mahsus bir federe devlet statüsüne sahip olmasını öğütleyen propagandalar söz konusu ilkeye aykırılık teşkil eder⁴¹.

Yine millet bilincini tahrip amacı güden, vatandaşlar arasında onların Türk Milletinden ayrı buldukları inancını yaymaya çalışan ve bu maksatla çeşitli yollara başvurulmasını öğütleyen çabalar, ifadeler, faaliyetler de devletin milletiyle bölünmez bütünlüğü ilkesiyle bağdaşmayabilir. Örneğin, vatandaşlardan bir

³⁸ **Erem, Faruk-Danişman, Ahmet-Artuk, Mehmet Emin**, Ceza Hukuku Genel Hükümler, Ankara 1997, s.155.

³⁹ **Akbulut**, s.121.

⁴⁰ **Özkan**, s.50 vd..

⁴¹ **Dönmezer, Sulhi**, "Devletin Ülkesi ve Milleti İle Bütünlüğü ve Bölünmezliği İlkesi", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesinin Cumhuriyetin 50. Yıldönümü İçin Armağanı, (Cumhuriyet Döneminde Hukuk), İstanbul 1973, s.13,14.

kısının farklılıklarından hareketle (ırk, din, mezhep, lehçe, dil gibi) ayrı toplumlar oluşturduklarını müdafaa ederek , onların millete bağlanma, bütünleşme duygularını tahrip etmeye veya onlarda böylece ayrı bir millet şuuru uyandırmaya yöneltilmiş çabalar böyledir⁴². Keza Türkiye’de yaşayan insanları dil, lehçe, din, mezhep, ırk, etnik köken bakımından ayrımlara tabi tutarak, belirli gruptan olanları devlet idaresinde egemen kılma çabaları, devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünün bozulması⁴³ tehlikesini taşımaktadır. Bununla birlikte belirli sosyal sınıfların menfaatlerine öncelik verilmesi amacıyla faaliyetlerde bulunulması, milleti oluşturan belirli özelliklere sahip halk kitlelerinin farkındalıklarının, kimliklerinin ortaya konulması, taleplerinin dile getirilmesi barışçıl yollardan sapmamak kaydıyla devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü ilkesine aykırılık teşkil etmez. Kaldı ki, bu ilkenin devletin sosyal yapısının ebediyen korunmasını sağlamak, topluma homojenlik aşılması, farkındalıkları köreltmek gibi bir amacı bulunmamaktadır⁴⁴.

Suçun maddi unsurunun hareket ögesini oluşturan propagandanın 8 inci maddedeki suçu oluşturabilmesi için, devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozucu bir eyleme yönelik olması gerekir. Bu nedenle toplumun birbirinden farklı kesimlerine ilişkin ya da terör sorunlarına dair görüş açıklanması, eleştiri yapılması, sorunların, yönetsel eksikliklerin, hak ihlallerinin dile getirilmesi, siyasal çözüm önerilerinde bulunulması bölücü propaganda sayılmaz. Nitekim Yargıtay da verdiği bir kararda; *"...sanığın yaptığı dava konusu konuşma, bir bütün olarak ele alınıp değerlendirildiğinde Kürt sorununa ilişkin bir takım kişisel görüş ve eleştirileri kapsadığı, içeriği itibariyle 3713 sayılı Yasanın 4126 sayılı Yasa ile değişik 8. Maddesi kapsamında bölücü propaganda niteliğinde bulunmadığı gözetilmeden"* beraat kararı yerine mahkumiyet kararı verilmesini bozma nedeni saymıştır⁴⁵. Yargıtay aynı doğrultudaki başka bir kararında; *"...Sanık tarafından bir siyasi parti kongresinde yapılan konuşmanın kapsam ve ana teması itibariyle bütün halinde ele alınıp incelendiğinde, Devletin Güneydoğu politika ve uygulamalarının ağır eleştirisi niteliğinde olup, TC.nin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmayı hedef alan propagandayı içermediği"*ni belirtmiştir⁴⁶.

⁴² **Dönmezer**, Devletin Ülkesi ve Milleti İle Bütünlüğü ve Bölünmezliği İlkesi, s.19.

⁴³ **Akgüner, Tayfun**, 1961 Anayasasına Göre Milli Güvenlik Kavramı ve Milli Güvenlik Kurulu, İstanbul 1983, s.88,89.

⁴⁴ **Dönmezer**, Devletin Ülkesi ve Milleti İle Bütünlüğü ve Bölünmezliği İlkesi, s.19.

⁴⁵ Bkz. Yarg.9.CD.13.6.1996, 2359/3608 (**Özkan**, s.54,55).

⁴⁶ Yarg.9.CD.4.10.1995, 3212/5123 (**Özkan**, s.55).

Yukarıdaki Yargıtay kararlarında da belirtildiği üzere, propagandanın 8 inci maddeyi ihlâl etmesi için, kişileri devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmaya yönelik meşru olmayan araçlarla (cebir, şiddet, tehdit, korkutma) harekete geçirebilecek etkiye sahip olmasına bağlıdır. Böyle bir zarar tehlikesini açık olarak taşımayan bir propaganda eleştiri hakkı-kanaatleri açıklama hürriyeti kapsamında düşünülmelidir. Eleştirinin mahiyetinden kaynaklanan ifade tarzı ve sertlik suç oluşturmaz⁴⁷.

Suçun manevi ögesi bakımından propaganda yapan kişinin ulus ve ülke bütünlüğünü bozmak özel kastı ile hareket etmesi zorunludur⁴⁸.

Şu halde, belirli bir din ya da mezhebe mensup vatandaşlar arasında Türkiye Cumhuriyetini oluşturan Türk Milletinden ayrı bir toplum buldukları fikrini yayarak, onların milletle olan bütünleşme duygularını ortadan kaldırmaya veya onlarda ayrı bir millet şuuru uyandırmaya yönelik ve belirli bir bölgede egemenliğin bu kesim tarafından kullanılmasını amaçlayan propagandalar, devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünün bozulması tehlikesini taşıyacağından, TMK.nın 8 inci maddesini ihlâl edecek ve dini kanaatleri açıklama hürriyeti kapsamında koruma görmeyecektir.

D. Dini Kanaatleri Açıklama Hürriyeti ve Tahrik

a. Tahrik kavramı

Sözlükte hareket ettirme, yola çıkarma anlamına gelen tahrik, ceza hukukunda "*bir kimsenin hislerini harekete geçirerek suç işlemeğe itme*"⁴⁹dir. Tahrik, muhataba yönelik olan ve onun belirli bir konuda, belirli bir şekilde hareket etmesini isteyen bir mesaj olarak da tarif edilebilir⁵⁰. Böylece tahrikte, bir suçun üçüncü kişiler tarafından işlenebilmesini sağlamak için bu kişiler üzerinde suç işleme iradesi meydana getirilmekte veya varolan irade kuvvetlendirilmektedir. Burada önemli olan açıklamaların kişileri suça yöneltme amacına yönelik olmasıdır. Böyle bir davranış sonucunda muhatap, kanunda suç olarak belirtilmiş olan bir eylemin işlenebilen ve hatta işlenmesi gereken bir fiil olduğu

⁴⁷ "... Kişi, anayasaya uygun düşünmek zorunda değildir. Sadece anayasaya uygun davranmak zorundadır. Ben çıkıp komünist rejim istiyorum diyebilirim. Hukuka aykırılık alanı, düşüncenin açıklanmasıyla olmaz. Düşüncenin gerçekleştirme yöntemiyle olur. ..Günümüzde parlamentoların istedikleri her eylemi suç haline getirme hakkı sınırlanmıştır. O sınır da insan haklarıdır. Eğer insan haklarını sınırlayan bir ceza hukuku varsa o sistem demokratik bir düzen değildir..", **Özek, Çetin**, "Yalan haber diye bir şey olmaz, baskı yöntemidir", 25 Kasım 1996, Milliyet, s.24.

⁴⁸ **Özkan**, s.81.

⁴⁹ Meydan Larousse, Büyük Lûgat ve Ansiklopedi, C.:11, İstanbul 1991, s.841.

hususunda düşünceye sahip olduktan başka, bu suçu işleyebilecek bir psikolojik yapıya getirilmektedir⁵¹.

Yukarıda incelediğimiz propaganda kavramında belirli bir düşünce sistemi, ideoloji çeşitli vasıtalarla (jestler, açıklamalar, şarkılar vs.) kişilere benimsetilmeye çalışılmaktadır. Propagandada kişilere benimsetilmeye çalışılan düşüncelerin onlar tarafından mutlaka gerçekleştirilmesi hususunda itici bir güç bulunmamaktadır. Buna karşılık tahrikte, kişiler üzerinde belirli bir yönde hareket etmeleri için yoğun bir psikolojik baskı kurulmaktadır. Suç işlemeğe tahrik fiilini dikkate alırsak, burada fail işlenmesini istediği fiil veya suçun gerçekleştirilmesi amacıyla yoğun bir psikolojik baskıya müracaat eder. Propaganda da ise, amaç belirli bir düşüncenin benimsenmesini sağlamak, taraftar kazanmaktır⁵².

b. Halkı kin ve düşmanlığa tahrik suçu (312/2)

aa. Genel olarak

TCK.nun 312 nci maddesinin 2 nci fıkrasında "*Halkı; sınıf, ırk, din, mezhep veya bölge farklılığı gözeterek kin ve düşmanlığa açıkça tahrik eden kimse...cezalandırılır*" hükmü yer almaktadır. Bu suçun ihdasıyla toplumun çeşitli katmanları arasında ortaya çıkabilecek kin ve düşmanlık önlenmek istenmiştir.

Bu suç tipi, failin hareketi sonucunda belirli bir zararın meydana gelmesini aramayıp, toplumun huzurunun ve kamu düzeninin bozulması tehlikesinin doğmasını yeterli saydığından "tehlike suçu"dur. Zarar suçlarında zarar doğurucu neticenin gerçekleşmesi suçun tamamlanması açısından şartken, tehlike suçlarında korunan hukuki menfaati ihlal tehlikesi yaratmaya uygun ve elverişli hareketin yapılmasıyla suç tamamlanır⁵³. Bu açıdan, örneğin failin din farklılığı gözeterek kin ve düşmanlığa tahrik hareketi, kamu düzeninin bozulması tehlikesini yaratmaya uygun ve elverişli ise, suç oluşur. Bunun haricinde somut bir şekilde kamu düzeninin bozulup bozulmadığı, halkın söz konusu tabakaları arasında kin ve düşmanlığı ortaya koyan hareketlerin yapıp yapılmadığı aranmaz. Şayet tahrik sonucunda halk kesimleri arasında şiddet eylemleri gerçekleşmiş ise, tahriki yapan, iştirak kuralları çerçevesinde cezalandırılır (Bkz. TCK.m.311/son).

⁵⁰ Önder, Ayhan, Türk Ceza Hukuku Özel Hükümler, 4.Baskı, İstanbul 1994, s.373 vd.

⁵¹ Bayraktar, s.19,20.

⁵² Cihan, s.13; Bayraktar, s.25.

⁵³ Bkz. Hirsch, Hans Joachim, Gefährdungsdelikte, (Çev.:Yenisey, Feridun), (Yayınlanmamış Çalışma), s.1 vd.; Artuk,Emin, "Suç Genel Teorisi", İn: Ceza Hukuku El Kitabı, İstanbul 1989, s.198.

bb. Suç tipinde yer alan kavramların açıklanması

Adı geçen suçun oluşumu bakımından, halkın sınıf, ırk, din, mezhep veya bölge farklılığı gözeterek kin ve düşmanlığa tahrik edilmesi gerekir. Aşağıda söz konusu kavramların anlamları üzerinde durulacaktır.

Tahrik, halkı oluşturan belirli özellikleri haiz kesimler arasında yapılacaktır. Belirtelim ki, ceza kanunu halkı oluşturan toplumu ekonomik durum, kan bağı, din, mezhep veya coğrafi köken bakımından mevcut farklılıkları dikkate almaksızın bir bütün olarak ele alır. Böylece dini, mezhebi, etnik kökeni, bölgesi ne olursa olsun müşterek duygu, menfaat, ideoloji ve manevi değerlerin bir araya getirdiği veya aynı değerleri paylaşan insanlar grubu **halktır**. Halk, zengini fakiri, esnafı fabrikatörü, işçisi köylüsü, askeri sivilisi, kısaca toplumun tüm katmanlarıdır⁵⁴.

Sınıf; sözlükte "bir toplumda, hatta bir üretim sisteminde aynı görevi yapan, çıkarları aynı olan, aynı durumda bulunan insan kümelerinin her biri" şeklinde tarif edilmiştir⁵⁵. Bu kavram kanunda münhasıran iktisadi sınıflar için kullanılmış değildir. Her toplumda sadece iki sınıfın (emekçi ve sermayeci) bulunduğu iddiası kanunumuza yabancısıdır⁵⁶. Sınıf, toplumun yapısındaki yeri ve özelliği ile varlık kazanmış, aynı toplumsal düzeydeki fertlerin birliğinden oluşmuş, çiftçi, esnaf, mülk sahibi, tüccar, memur, işçi, idare olunan vs. gibi grupları ifade etmektedir⁵⁷.

İrk; "bir ailenin, bir halkın soyu; kökünü aldığı kendinden önceki nesillerle, kendinden çıkan sonraki nesillerin tamamı, zürriyet, sülâle"⁵⁸ anlamına gelmektedir. İrk, kalıtımsal olarak ortak fiziksel ve fizyolojik özelliklere sahip insanlar topluluğudur⁵⁹. Bu topluluklar, deri, saç, burun, kafatası, boy durumuna göre insan türünün belli başlı ve sürekli çeşitlerinden birini oluşturur⁶⁰.

Din; sözlükte, "(inanç,töre, gelenek) insanın, kaderini bağlı gördüğü üstün bir güç veya ilkeye inancı, bu inancın sonucu olan ve bir yaşama kuralı yaratabilecek zihni ve ahlâki tutum" olarak tarif edilmiştir⁶¹. Yine Anayasa Mahkemesinin 4.1.1986 tarih ve 11/26 sayılı kararında, din, "Allaha inanma ve bağlanma", "insanların bir veya birkaç tanrıya inanç ve bağlanışlarıyla

⁵⁴ Soyaslan,Doğan, Ceza Hukuku Özel Hükümler, Ankara 1997, s.441.

⁵⁵ Meydan Larousse, Büyük Lûgat ve Ansiklopedi, C.:11, İstanbul 1991, s.264.

⁵⁶ Bkz. Erem,Faruk, "Suç İşlemeğe Tahrik", AD., S.:12, Aralık 1955, s.1140.

⁵⁷ Bkz. Askeri Yargıtay Daireler Kurulu, 9.11.1973 Gün ve 54/49 Sayılı Kararı (Önder, s.416).

⁵⁸ Meydan Larousse, Büyük Lûgat ve Ansiklopedi, C.:6, İstanbul 1991, s.121.

⁵⁹ Türk Dil Kurumu Sözlük.

⁶⁰ Bkz. Önder, s.416.

⁶¹ Meydan Larousse, Büyük Lûgat ve Ansiklopedi, C.:3, İstanbul 1991, s.705.

kurdukları düşünce ve davranma düzeni", "Allah ile kul ve kullar arasındaki münasebetleri tanzim eden nizam, iman ve amel mevzuu olarak insanlara Cenab-ı Hak tarafından teklif olunan hak ve hakikat kanunlarının toplamı", "inanç, töre, gelenek insanın kaderini bağlı gördüğü üstün bir güç veya ilkeye inancı, bu inancın sonucu olan ve bir yaşama kuralı yaratabilecek zihni ve ahlâki tutum" olarak anlaşıldığı, bazı bilim adamlarına göre de dinin, "insanın kutsal saydığı şeylerle ilişkisi", "ruhi varlıklara inanç", "mutlak itaat duygusu...", "en yüksek içtimai değerlerin şuuru" şeklinde açıklanmıştır. Bir dinde genellikle başta tanrı kavramı olmak üzere inanç, ibadet, ahlâk, kutsal kitap, vahiy-ilham, peygamber-kurucu ve cemaat unsurlarının bulunduğunu vurgulayan Anayasa Mahkemesi, bu unsurların gözönünde tutulması suretiyle dinin, "*bir cemaatin sahip olduğu kutsal kitap, peygamber veya kurucu ve tanrı kavramını da içinde bulunduran inanç sistemi ve bu sisteme bağlı olarak yapılan ibadet, yerine getirilmeye çalışılan ahlâki kurallar bütünü*" olduğundan bahsetmektedir⁶².

Mezhep, "bir dinin görüş ve anlayış sebebiyle ortaya çıkan kollarından her biri" anlamına gelmektedir⁶³. Diğer bir ifadeyle, bir dinin içinde anlayış farklılıklarından dolayı meydana gelen kollardan her biri mezheptir⁶⁴. Örneğin, Sünnilik, şiilik, ortodoksluk, katoliklik, protestanlık gibi.

Bölge; "sınırları idari veya ekonomik birliğe, arazi, iklim veya üzerinde yaşayan insanların aynı soydan gelmiş olmalarına göre belirlenen toprak parçasına ya da herhangi bir nitelik bakımından bir sayılmış ülke, yer veya arazi parçası"na denilmektedir⁶⁵.

Suçun oluşumu bakımından halkın, sınıf, ırk, din, mezhep, bölge farklılığı gözetilerek kin ve düşmanlığa tahrik edilmesi gerekir. **Kin ve düşmanlık** belirtilen grupların birbirlerine karşı şiddet hareketlerinde bulunabilmelerini isteme anlamı taşır. Gerçekten farsça kökenli kin "bir kimseye veya bir şeye karşı duyulan ve öç almayı gerektiren şiddetli düşmanlık, garez"⁶⁶ anlamına gelirken; yine Farsçadan dilimize nakledilen düşmanlık ise, "düşman (birinin kötülüğünü isteyen, ondan nefret eden, ona zarar vermeye çalışan kimse) olma hali, nefret"⁶⁷ demektir. Söz konusu grupların birbirlerine karşı girişmiş oldukları hareketlerin ceza kanununda ya da idari ceza mevzuatı içinde bir

⁶² Bkz. AMKD., S.:22, s.310.

⁶³ Türk Dil Kurumu, Okul Sözlüğü, 1997, s.526.

⁶⁴ Önder, s.416.

⁶⁵ Önder, s.417.

⁶⁶ Meydan Larousse, Büyük Lûgat ve Ansiklopedi, C.:7, İstanbul 1991, s.316.

⁶⁷ Meydan Larousse, Büyük Lûgat ve Ansiklopedi, C.:4, İstanbul 1991, s.6 vd.

suç teşkil etmiş olması şart değildir; bir grubun diğer bir gruba karşı toplumsal veya ekonomik haksız zarar verici davranışlar içinde bulunması da düşmanlık kapsamına girer. Kin ve düşmanlığın belirtilen grupları karşı karşıya getirmiş olması aranmaz, bu amaca yönelik tahrikin yapılmış olması suçun oluşumu için yeterlidir⁶⁸.

Ayrıca tahrikin "açıkça" olması gerekir. Doktrinde "aleniyet" olarak da anlaşılan bu kavram, sözlükte "gizli bir yönü kalmaksızın, kolay, anlaşılır bir biçimde"⁶⁹ manasına gelmektedir. Bundan da anlaşılacağı üzere, suçun oluşabilmesi için tahrik, tereddüde yer vermeyecek biçimde ve herkes tarafından kolayca anlaşılabilir tarzda gerçekleşmelidir⁷⁰.

cc. Maddi unsur

Suçun tamamlanması bakımından halkın sınıf, ırk, din, mezhep veya bölge farklılığı gözeterek kin ve düşmanlığa açıkça tahrik edilmesi aranmıştır. Böylece suçun hareket kısmını "tahrik" oluşturmaktadır.

Yargıtay 8.CD. suçun hareket kısmını oluşturan «tahrik» kavramını 20.11.1985 tarihli kararında şu şekilde tesbir etmiştir: «Hareketin (tahrik) sayılabilmesi ve suçun gerçekleşebilmesi için; "itici bir özelliğe, kapsama sahip olması" gerekir. Etkili ve inandırıcı bir çağrı tahrik kavramı ile birlikte bulunmalıdır. Dolaylı etkilemeler, tahrik kavramı için yeterli sayılamaz. Tahriki oluşturan hareket, yöneldiği kişilerin suç işlemelerini isteyici, sağlayıcı bir özelliğe ve kapsama sahip olabilmelidir. Bu nedendir ki, tahriki ortaya çıkaran sözlerde ... tahrikle ulaşılmak istenen amacın açıklıkla belirtilmesi ve bunun gerçekleşmesine doğrudan doğruya yönelen bir hareket biçiminin bulunması ve başka bir anlatımla güdülen amaç ile tahrik hareketi arasında, yakın bağların varolması gerekmektedir⁷¹.»

⁶⁸ Önder, s.414,415.

⁶⁹ Türk Dil Kurumu, Okul Sözlüğü, 1997, s.5.

⁷⁰ Doktrinde bazı yazarlar açıkça deyimini ile "aleniyet" in kastedildiğini ifade etmektedirler. Bkz. Önder, s.375; Soyaslan, s.441. Ancak TCK.nun birçok maddesinde "aleniyet" ibaresine yer verilirken 312/2'de "açıkça" tabirinin kullanılması sebebiyle bu terimle anlatılmak istenenin "tereddüde yer vermeyecek biçimde, herkesçe anlaşılabilir şekilde" olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır kanısındayız. Yine 1997 TCK. Tasarısı'nda bu suçla ilgili olarak (m.289) "aleniyet" kavramına yer verilmiştir: "Sosyal sınıf, ırk, din, mezhep veya bölge farklılığına dayanarak insanları birbirine karşı kamu düzenini bozma ihtimalini ortaya çıkarabilecek surette düşmanlığa veya kin beslemeye, mevcut kinleri sürdürmeye alenen tahrik eden kimseye bir yıldan beş yıla kadar hapis cezası verilir". Bkz. Dönmezer, Sulhi-Yenisay, Feridun, Karşılaştırmalı Türk Ceza Kanunu ve 1997 Tasarısı, Gereçeler, İstanbul 1998, s.818.

⁷¹ Bkz. Yarg.8.CD.20.11.1985, 4937/5298 (Savaş, Vural-Mollamahmutoğlu, Sadık, Türk Ceza Kanununun Yorumu, C.:2, Ankara 1995, s.2782 vd.).

İfade edelim ki, suçun din farklılığı gözeterek işlenmesi için farklı dinlere mensup halklar arasında, mezhep farklılığı gözeterek işlenmesi için ise, farklı mezheplere mensup halklar arasında kin ve düşmanlığın açıkça tahrik edilmesi şarttır⁷². Bu bakımdan din ya da mezhep sayılmayan bazı düşünce akımlarına mensup kimselerin kin ve düşmanlığa tahrik edilmesi 312/2'deki suçu oluşturmaz.

dd. Manevi unsur

Bu suçun manevi unsuru kasttır. Failin kastı, suçun unsurlarında yer alan tüm hususları kapsamalıdır. Ayrıca fail, muhatap üzerinde kin ve düşmanlık şuurunun meydana gelmesini, hareketinin kamu huzurunu rahatsız edeceğini bilmeli ve istemelidir. Yaptığı hareketin kötülüğünü bilen failin amacı halkı; sınıf, ırk, din, mezhep veya bölge farklılığı gözeterek kin ve düşmanlığa tahrik etmek olmalıdır. Gerçekten doktrinde suçun manevi unsurunun genel kasttan ibaret olduğu yönünde düşüncelere⁷³ rastlanmakla birlikte, hakim kanaat, bu suçta hususi maksadın (saikin) araştırılması gerektiği yönündedir⁷⁴. Kanaatimizce de failin amacının, söz konusu ayrılıkları ortaya koymak suretiyle halkı kin ve düşmanlığa tahrik etmek olması aranmalıdır.

c. Halkı kin ve düşmanlığa tahrik suçunun düşünceyi açıklama hürriyeti karşısındaki konumu:

Genel anlamda tahrikin, düşünce ve kanaatleri açıklama hürriyeti kapsamında koruma görebilmesi için yapılan açıklamaların kanunda suç olarak düzenlenmiş bir fiilin gerçekleştirilmesine yönelik olmaması aranır. Şayet açıklanan düşüncede, söylenen sözlerde tahrik edici, harekete geçirici, suça yöneltici bir nitelik bulunuyorsa tahrik suç teşkil eder ve düşünce özgürlüğünün

⁷² "Sanıkların olay günü... yapmış oldukları konuşmalar, ayrı ayrı ele alınıp değerlendirildiğinde; ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütün olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti içerisinde, etnik bir görüşle, ayrı ırklardan oluşan ve ayrı bölgelerde oturan halklar bulunduğu ve bunların bir bölümünün ezilip yok edilmek istendiği ileri sürülmek suretiyle TCK.nun 312/2. Maddesinde belirtildiği şekilde halkın ırk ve bölge farkı gözetilerek düşmanlığa açıkça tahrik edildiğinin anlaşılması bulunduğu gözetilmeden bu suçtan mahkûmiyetleri yerine..kararı verilmesi kanuna aykırıdır" Bkz. Yarg.9.CD. 9.11.1995, 6119/5720 (**Malkoç,İsmail-Güler,Mahmut**, (Uygulamada) Türk Ceza Kanunu Özel Hükümler,2,Ankara 1996,s.2361).

⁷³ **Önder**, s.419.

⁷⁴ Bkz. **Erem,Faruk-Toroslu,Nevzat**, Türk Ceza Hukuku Özel Hükümler, 6.Baskı, Ankara 1994, s.232; **Özütürk,Nejat**, Türk Ceza Kanunu Şerhine Tatbikatı, C.:II, İstanbul 1966, s.191. Yargıtay da aynı kanaattedir: "...Yazı(nın) bütünü itibariyle, halkın etnik köken ve bölge ayrımı gözetilerek... kin ve düşmanlığa açıkça tahrik edecek biçimde özel kastla yayımlanmış olduğu ... gözetilmeden" Yarg.8.CD.10.6.1994, 6163/7188 (**Malkoç-Güler**, C.:2, s.2363).

sınırları dışında kalır. Zira bu tür düşüncelerin açıklanması toplum hayatı ve düzeni bakımından tehlike oluşturur⁷⁵.

Burada kaynağını düşünce ve kanaatleri açıklama hürriyetinden alan, eleştiri hakkının üzerinde de durulması gerekir. Eleştiride, hadiseler, kişiler ve eserler çeşitli yönleri ile değerlendirilir ve belirli bir değer yargısına ulaşılır⁷⁶. Açıklanan düşünce ve kanaatler eleştiri niteliğinde olunca, onun bir övgü olmaması, sert ve haşin, kırıcı olması doğaldır⁷⁷.

Açıklanan bir düşüncenin (bu dini kanaatler de olabilir) 312/2'de yer alan suçu oluşturabilmesi, suçun unsurlarına yönelik tahriki içermesi halinde mümkündür. Şayet açıklanan düşüncelerde ya da yapılan eleştirilerde halkı din, mezhep, ırk vs. ayrımı gözeterek kin ve düşmanlığa tahrik edici ve yöneltici bir özellik ya da etki bulunmuyorsa, 312/2'deki suçun olduğundan bahsedilemez. Gerçekten bir konuya ilişkin düşünceler, muhataplarda suç işlemek ya da kitleler arasında haksız, hukuka aykırı şiddet ve düşmanlık oluşturan davranışlarda bulunma yönünde bir etki yaratabiliyorsa, başka bir deyişle, düşünceler hem kin ve düşmanlığa yöneltme içeriyor ve muhatabı harekete geçirici bir güce de sahip bulunuyorsa, artık eleştiri hakkının sınırlarının aşıldığından bahsedebiliriz. Buna karşılık ileri sürülen düşünceler ya da eleştiriler muhatabı üzerinde sadece bir değerlendirme meydana getiriyor ve belirli bir görüş açısı oluşturuyorsa, şiddete, suça, kitleler arasında düşmanca somut haksız hareketlere yöneltmiyorsa, düşünce ve kanaatleri açıklama hürriyetinin sınırları dahilinde kalınmış sayılır⁷⁸.

Netice olarak, dini kanaatleri açıklama hürriyeti bakımından da, bu kıstas geçerlidir. Yapılan açıklamalar din ya da mezhep farklılığı gözeterek halkı kin ve düşmanlığa tahrik edici, şiddete yöneltici bir karakter taşımadığı sürece, dinler veya mezhepler arasındaki ayrımlardan, çatışmalardan söz edilmesi, geçmişte yapılan hatalardan, çıkarılacak derslerden bahsedilmesi, günümüze dair uygulamaların yerilmesi, eleştirilerde bulunulması suç teşkil etmemelidir. Buna karşılık şiddete yönelten, tahrik niteliğinde bulunan ve açıkça kamu düzeninin bozulması tehlikesini taşıyan ifadelerin, bu hürriyetten istifade etmesi beklenemez⁷⁹.

SONUÇ

Din hürriyeti kişinin inancını ve kanaatini serbestçe yaymasını ve bu hususta bir takibata uğramamasını icap ettirir.

⁷⁵ Bayraktar, s. 114 vd.

⁷⁶ Bayraktar, s.117 vd.

⁷⁷ Erman, Sahir, Hakaret ve Sövme Suçları, İstanbul 1989, s.170.

⁷⁸ Bayraktar, s.118.

⁷⁹ Aynı doğrultuda bkz. Tanilli, s.189.

Kişi, dini kanaatlerini, dini inançlarını, düşüncelerini serbestçe açıklayabilmeli ve her türlü vasıta ile yayabilmelidir. Ancak düşünceyi açıklama, ifade etme, kişinin egemenlik alanından çıkmış, başkalarının algılanabilir bir nitelik taşıdığından sınırlandırılması ve ceza hukukunun konusunu oluşturması mümkündür. Nitekim Anayasa'nın çeşitli maddelerinde bu özgürlüğe ilişkin sınırlamaların getirildiği görülmektedir (AY.m.13,14, 24, 26). Yine iç hukukumuzun bir parçası olan uluslararası metinlerde de, ifade hürriyetinin, kişinin inancını yayabilme özgürlüğünün mutlak olmadığı, bazı sınırlamalara tabi bulunabileceği ortaya konulmuştur.

Konuyu dini propaganda açısından ele aldığımızda, dini propagandanın düşünce ve kanaatleri açıklama hürriyetinin kapsamında yer aldığı ve esasında belirli bir düşüncesini açıklayan kimsede de, çoğu kez bunu karşısındakine benimsetme fikrinin var olduğu görülmektedir. Bu bakımdan genel anlamda "propaganda"yı, özel olarak "dini propaganda"yı yasaklayan kuralların, söz konusu hürriyeti ortadan kaldıracak keyfi ve belirsiz hükümler içermemesi demokratik hukuk devletinin de bir gereği olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak TMK'nın "terör" tanımına ilişkin 1 inci maddesinde yer alan düzenleme dikkate alındığında, 7 nci maddede yer alan "örgüt ile ilgili propaganda" suçunun düşünce ve kanaatleri (ya da dini kanaatleri) açıklama hürriyetini önemli ölçüde sınırlandırdığı görülmektedir.

Yine TMK'nın 8 inci maddesinde yer alan "bölücü propaganda suçu" da, dini kanaatleri açıklama hürriyetinin mevzuatımızdaki sınırlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Gerçekten kişileri devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmaya yönelik hareketlere sevk edebilecek etkiye sahip propagandaların, düşünce ve kanaatleri açıklama hürriyeti kapsamında korunması beklenemez. Ancak böyle bir zarar tehlikesini açık olarak taşımayan bir propaganda eleştirisi hakkı-düşünce açıklama hürriyeti kapsamında düşünülmelidir, kanaatindeyiz.

TCK'nun 312/2 nci maddesinde yer alan "halkı din, mezhep vs. farklılığı gözeterek kin ve düşmanlığa tahrik suçu" bakımından da, dikkate alınması gereken husus yapılan açıklamaların din, mezhep vs. farklılığı gözeterek halkı kin ve düşmanlığa tahrik edici, düşmanlığa, şiddete yöneltici bir karakter taşıyıp taşımadığı hususudur. Böyle bir nitelik bulunmadan dinler ya da mezhepler arasındaki ayrımlardan, çatışmalardan söz edilmesi, günümüz bazı uygulamalarına, sorunlara eleştirilerde bulunulması suç teşkil etmemelidir. Eğer açıklanan düşüncelerde halk, din ya da mezhep farklılığı gözetilerek kin ve düşmanlığa, özellikle de şiddete, haksız davranışlara tahrik ediliyorsa, artık dini kanaatleri

açıklama hürriyeti, toplumun huzuru, devamı ve kamu düzeninin sağlanması amacıyla sınırlanmalıdır. Çünkü tahrik niteliğinde bulunan ve açıkça şiddet eylemlerine sevk eden, kamu düzeninin bozulması tehlikesini taşıyan ifadelerin, bu hürriyetten istifade etmesi düşünülemez.

BİBLİYOGRAFYA

Acar, Bülent, "Hukuk Düzenimizde Düşüncenin Açıklanmasının Cezalandırılması ve Cezalandırmanın Sınırı", ABD., Y.:52, S.:3, Ankara 1995.

Akad, Mehmet, Genel Kamu Hukuku, 2.Baskı, İstanbul 1997.

Akbulut, İlhan, Gerekçeli Terörle Mücadele Kanunu ve Açıklaması, İstanbul 1993.

Akgüner, Tayfun, 1961 Anayasasına Göre Milli Güvenlik Kavramı ve Milli Güvenlik Kurulu, İstanbul 1983.

Artuk, M. Emin-Gökçen, Ahmet-Yenidünya, A. Caner, Ceza Hukuku Özel Hükümler, Ankara 1998.

Artuk, Emin, "Suç ve Cezaların Kanuniliği Prensibi", in: Ceza Hukuku El Kitabı, III. Bölüm: Ceza Hukukunun Temel Kavramları, İstanbul 1989.

Artuk, Emin, "Suç Genel Teorisi", İn: Ceza Hukuku El Kitabı, İstanbul 1989.

Bayraktar, Köksal, Suç İşlemeğe Tahrik Cürmü, İstanbul 1977.

Cihan,Erol, "Ceza Hukukunda Propaganda Kavramı", Ceza Hukuku ve Kriminoloji Dergisi, C.:1, S.:1, İstanbul 1978.

Çelenk,Halit, "Umut Hangi Dağın Ardında?", in: Terörle Mücadele Yasası ve İnsan Hakları, İnsan Hakları Derneği Yayını, no: 2, Ankara 1991.

Dâver, Bülent, Türkiye Cumhuriyetinde Lâyiklik, Ankara 1955 .

Dinçkol, (Vural) Bihterin, 1982 Anayasası Çerçevesinde ve Anayasa Mahkemesi Kararlarında Laiklik, İstanbul 1992.

Dönmezer,Sulhi, "Düşünce ve Kanaat Hürriyetinin Sınırı; Hürriyetlerin Özüne Dokunan Sınırlamalar", in: Mahkeme Kararları Kroniği, İÜHF., C.:XXIX, S:3.

Dönmezer,Sulhi, "Dini Cemiyet Teşkili ve Din Propagandası", C.:XVII, S.:1-2, İstanbul 1951.

Dönmezer, Sulhi, Toplumbilim, 11.Baskı, İstanbul 1994.

Dönmezer, Sulhi, Hukuki Mütalaa (31.12.1997).

Dönmezer,Sulhi, "Devletin Ülkesi ve Milleti İle Bütünlüğü ve Bölünmezliği İlkesi", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesinin Cumhuriyetin 50. Yıldönümü İçin Armağanı, (Cumhuriyet Döneminde Hukuk), İstanbul 1973.

Dönmezer,Sulhi-Yenisey,Feridun, Karşılaştırmalı Türk Ceza Kanunu ve 1997 Tasarısı, Gerekçeler, İstanbul 1998.

Erem,Faruk, "Suç İşlemeğe Tahrik", AD., S.:12, Aralık 1955.

Erem,Faruk, "Ceza Hukuku Bakımından Vicdan ve Din Hürriyeti", AÜHFD., C.:VIII, S.:3-4, Ankara 1951.

Erem,Faruk-Danışman,Ahmet-Artuk,Mehmet Emin, Ceza Hukuku Genel Hükümler, Ankara 1997.

Erem,Faruk-Toroslu,Nevzat, Türk Ceza Hukuku Özel Hükümler, 6.Baskı, Ankara 1994.

Erman, Sahir, Hakaret ve Sövme Suçları, İstanbul 1989.

Erman, Sahir, "Suç Olarak Lâikliğe Aykırı Hareketler", in: Lâiklik I, İstanbul 1954.

Erman, Sahir, "«Terörle Mücadele Kanunu»nun Kanun Yapma Tekniği ve Eşitlik İlkesi Açıklarından İncelenmesi, İBD., C.:65, S.:4-5-6, İstanbul 1991.

Eroğul, Cem, "«1982 Anayasası» Karşısında, 12.4.1991 Gün ve 3713 Sayılı «Terörle Mücadele» Yasasının Durumu", in: Terörle Mücadele Yasası ve İnsan Hakları, İnsan Hakları Derneği Yayını, no: 2, Ankara 1991.

Hafızoğulları, Zeki, "Lâiklik ve TCK.nun 163. Maddesi Üzerine", AÜSBFD., C.:XLII, No:1-4, Ankara 1987.

Hafızoğulları, Zeki, Laiklik, İnanç, Düşünce ve İfade Hürriyeti, Ankara 1997.

Hirsch, Hans Joachim, Gefährdungsdelikte, (Çev.: **Yenisey, Feridun**), (Yayınlanmamış Çalışma).

Kaboğlu, İbrahim Ö., Özgürlükler Hukuku. İnsan Haklarının Hukuksal Yapısı, İstanbul 1993.

Malkoç, İsmail-Güler, Mahmut, (Uygulamada) Türk Ceza Kanunu Özel Hükümler, 2, Ankara 1996.

Meydan Larousse, Büyük Lugat ve Ansiklopedi, İstanbul 1985.

Nuhoğlu, Ayşe, "İnanç Özgürlüğüne İlişkin Alman Anayasa Mahkemesi'nin Bir Kararı", Prof.Dr.Nurullah Kunter'e Armağan, İstanbul 1998.

Önder, Ayhan, Türk Ceza Hukuku Özel Hükümler, 4.Baskı, İstanbul 1994.

Özek, Çetin, "Terör ve «Terörle Mücadele Kanunu»", İBD., C.:65, S.:4-5-6, İstanbul 1991.

Özgen, Eralp, "Terörizmle Mücadele Yasasının Değerlendirilmesi", İBD., C.:65, S.:4-5-6, İstanbul 1991.

Özek, Çetin, Türkiyede Lâiklik. Gelişim ve Koruyucu Ceza Hükümleri, İstanbul 1962.

Özek, Çetin, "Yalan haber diye bir şey olmaz, baskı yöntemi", 25 Kasım 1996, Milliyet.

Özgül, Özkan, Devletin Ülkesi ve Milletiyle Bölünmez Bütünlüğünü Bozucu (Bölücü) Propaganda Suçu, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul 1997.

Öztürk, Bahri-Erdem, R. Mustafa-Özbek, Veli Özer, Uygulamalı Ceza Hukuku ve Emniyet Tedbirleri Hukuku, 4. Bası, Ankara 1998.

Özütürk, Nejat, Türk Ceza Kanunu Şerh ve Tatbikatı, C.:II, İstanbul 1966.

Savaş, Vural-Mollamahmutoğlu, Sadık, Türk Ceza Kanununun Yorumu, C.:2, Ankara 1995.

Serhadoğlu, Rıza, "Vicdan Hürriyeti", in: Lâiklik I, İstanbul 1954.

Soyaslan, Doğan, "Ceza Hukuku ile Diğer Hukuk Dalları ve Özellikle Anayasa Hukuku'nun İlişkisi, Prof. Dr. Jale G. Akipek'e Armağan, Konya 1991.

Soyaslan, Doğan, Ceza Hukuku Özel Hükümler, Ankara 1997.

Tanilli, Server, Devlet ve Demokrasi. Anayasa Hukukuna Giriş. 7. Baskı, İstanbul 1993.

Tanör, Bülent, "Terörle Mücadele Kanunu Üzerine İlk Düşünceler", Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni (Doç. Dr. Özer Eskiuyurt'un Anısına Özel Sayı), Y.:10, S.:1-2, 1990.

Teziç, Erdoğan, Anayasa Hukuku, İstanbul 1998.

Toroslu, Nevzat, "Ceza Hukuku Açısından Terörle Mücadele Yasası", in: Terörle Mücadele Yasası ve İnsan Hakları, İnsan Hakları Derneği Yayını, no: 2, Ankara 1991.

Toroslu, Nevzat, "Terörle Mücadele Kanunu", İBD., C.:65, S.:4-5-6, İstanbul 1991.

Türk Dil Kurumu, Okul Sözlüğü, 1997.